

بررسی مطالعه یافته‌های باستان‌شناختی حاصل از بررسی محوطه‌های عصر مفرغ منطقه حوض‌دار سیستان

محمد کیخا^{۱*}، سحر بختیاری^۲، یاسمن نصیری پور^۳، سپیده بختیاری^۴

چکیده

دشت سیستان در اواخر هزاره چهارم و اوایل هزاره سوم پیش از میلاد کانون شکل‌گیری محوطه‌های شاخص و مهمی است که در تبیین و شکل‌گیری اجتماعات انسانی نقش اساسی ایفا کرده است. بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناختی حوزه سیستان با هدف مطالعه جایگاه باستان‌شناسی منطقه و سیر روند تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در عصر مفرغ صورت گرفته است. از مناطق مهم باستانی در قسمت‌های جنوبی دشت سیستان منطقه حوض‌دار با وسعتی در حدود ۴۰ کیلومتر مربع است. اولین فصل پروژه بررسی در سال ۱۳۹۸ به صورت بررسی پیمایشی سیستماتیک انجام شد. طی این بررسی ۱۲ محوطه از عصر مفرغ شناسایی و ثبت شد که از نتایج مهم آن می‌توان به بررسی محوطه‌های عصر مفرغ محدوده حوض‌دار و تعیین جایگاه منطقه در جدول گاه‌نگاری جنوب شرق ایران اشاره کرد. طبق مطالعات صورت گرفته در منطقه حوض‌دار تداوم فرهنگی از دوره I تا دوره IV شهر سوخته در این منطقه مشاهده می‌شود. در طی این دوران به دلیل موقعیت راهبردی منطقه که در مسیر شاهراه‌های ارتباطی واقع شده و با توجه به داده‌های باستان‌شناسی ارتباطات گسترده فرهنگی استقرارهای منطقه حوض‌دار با مناطق هم-جوار، همانند سیستان شمالی، بلوچستان، پاکستان، افغانستان، دره سند و تمدن‌های حوزه هلیل‌رود دیده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: سیستان، منطقه حوض‌دار، عصر مفرغ، ارتباطات فرهنگی، داده‌های فرهنگی.

ارجاع: کیخا م.، بختیاری س.، نصیری پور ی.، بختیاری س. ۱۴۰۰. بررسی مطالعه یافته‌های باستان‌شناختی حاصل از بررسی محوطه‌های عصر مفرغ منطقه حوض‌دار سیستان. نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام. ۶ (۱): ۶۵-۸۰.

۱- دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

۲- دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

۳- دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۴- دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی دانشگاه مازندران، بابل، ایران.

* نویسنده مسئول: M.Keikha@art.basu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۱۱

مقدمه

حوض‌دار، ضمن تعیین عرصه و پیشنهاد حریم آن، می‌توان به بررسی محدوده استقرار محوطه‌ها در هر دوره فرهنگی با توجه به پراکندگی مواد فرهنگی آن دوره، طبقه‌بندی و مطالعه داده‌هایی همچون سفالینه‌ها و به تناسب آن ارائه گاه‌نگاری نسبی این محوطه‌ها، مطالعه و بررسی میزان قوت و ضعف استقرار در هر دوره فرهنگی در بخش‌های مختلف محوطه با توجه به جامعه آماری مواد به‌دست آمده از شبکه‌های مختلف و در انتها شناخت ارتباطات فرهنگی منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای محدوده حوض‌دار با مناطق هم‌جوار بود که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌است.

پرسش و فرضیه پژوهش

انجام این پژوهش درصدد پاسخ‌گویی به پرسش زیر است: (۱) براساس داده‌های مادی و فرهنگی به‌دست آمده از بررسی منطقه حوض‌دار، ارتباطات فرهنگی منطقه مذکور در دوران مفرغ با مناطق هم‌جوار چگونه است؟ فرضیه مطرح شده در راستای پرسش فوق عبارت است از: بر اساس بررسی‌های میدانی در منطقه مورد مطالعه می‌توان ادعان کرد که ویژگی‌های فرهنگی و مادی از جمله نوع استقرارها، سنت‌های سفالی و ... در منطقه قابل مقایسه و همگون با مناطق دیگر سیستان و سیستان افغانستان بوده و به دلیل قرارگیری در مسیر ارتباطی شرق به غرب و شمال به جنوب در عصر مفرغ ایران بیشترین تأثیر را از منطقه سیستان جنوبی و سیستان افغانستان پذیرفته و ارتباطات گسترده‌ای با مناطق هم‌جوار مانند بلوچستان در جنوب، کرمان در غرب و ارتباطات فرا منطقه‌ای با دره سند، پاکستان، افغانستان در شرق و ترکمنستان در شمال داشته است.

منطقه سیستان به دلیل بهره‌مندی از ویژگی‌های مناسب و منحصر به فرد محیطی، همواره جمعیت قابل توجهی داشته و از سوی دیگر به علت موقعیت راهبردی و نظامی مورد توجه حکومت‌ها و دولت‌های مختلف در ادوار گذشته بوده است، اما با وجود اهمیت این منطقه از دیدگاه کشاورزی، زیست‌محیطی و موقعیت ارتباطی و تجاری آن و همچنین وجود آثار و محوطه‌های باستانی فراوان، دانسته‌های باستان‌شناختی ما از این منطقه بسیار اندک است. یکی از مناطق در این محدوده جغرافیایی، منطقه تاریخی حوض‌دار است. این منطقه در حدود ۶۰ کیلومتری جنوب غرب شهرستان زابل و در حدود ۳ کیلومتری غرب مسیر ارتباطی زاهدان به زابل در ارتفاع ۴۹۷ متری از سطح دریا و در مختصات جغرافیایی N:334134 E:3380541 واقع شده است (شکل ۱). منطقه تاریخی حوض‌دار مجموعه‌ای از آثار باستانی را در خود جای داده است که اطلاعات اندکی از آن تاکنون منتشر شده است. با این پیش‌فرض، به منظور روشن شدن وضعیت سیاسی-اجتماعی و فرهنگی منطقه، مطالعه استقرارهای عصر مفرغ منطقه جهت ارائه گاه‌نگاری نسبی و همچنین ارتباطات فرهنگی این استقرارها با مناطق هم‌جوار و استخراج پاسخ‌های مناسب برای مسائل موجود در دوره مفرغ منطقه، در تیر ماه سال ۱۳۹۸ تلاش شد تا در منطقه حوض‌دار برنامه بررسی و شناسایی انجام گیرد. در طی نخستین فصل بررسی منطقه حوض‌دار تعداد ۱۲ محوطه از عصر مفرغ (هم‌زمان با شهر سوخته ۱-۴) شناسایی شد.

اهداف و ضرورت پژوهش

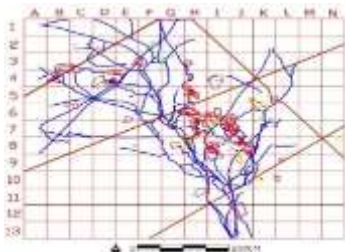
از اهداف بررسی و گمانه‌زنی در محوطه‌های منطقه

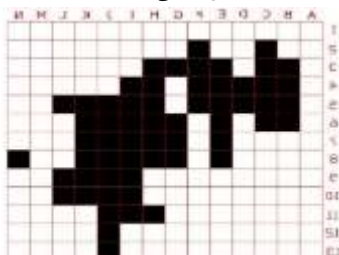
شکل ۱- نقشه تقسیماتی استان سیستان و بلوچستان و شهرستان هامون و محل قرارگیری منطقه تاریخی حوض‌دار (برگرفته از کیخا،

روش پژوهش

قلعه تپه (اشکانی) و قلعه سام (اشکانی و ساسانی) شدند (شراتو، ۱۳۴۲). از سال ۱۹۶۷ میلادی حفاری در بزرگ-ترین محوطه پیش از تاریخ سیستان، شهر سوخته که در جبهه شمال شرق منطقه حوض‌دار و با فاصله تقریبی ۳ کیلومتری از آن واقع شده، آغاز شد. این حفاری که به سرپرستی موریتزیو توزی ایتالیایی بود- تا سال ۱۹۷۸ ادامه یافت (سیدسجادی، ۱۳۷۴: ۲۷۱). در سال ۱۳۸۶ فاز اول بررسی و شناسایی پهن‌دشت سیستان به سرپرستی سید رسول موسوس حاجی و رضا مهرآفرین انجام شد که ۸۰۹ محوطه باستانی شناسایی شد (موسوی حاجی و مهرآفرین، ۱۳۸۷، ج ۱: ۵-۱). در سال ۱۳۸۷ خورشیدی فاز دوم بررسی باستان‌شناختی پهن‌دشت سیستان انجام گرفت و در این فاز، ۱۱ حوزه باقی‌مانده سیستان بررسی شد و تعداد ۸۵۴ اثر باستانی اعم از تپه، قلعه، عمارت، برج، کاروان‌سرا و ... شناسایی و ثبت شد (مهرآفرین و موسوی حاجی، ۱۳۸۸، ج ۱۶: ۲-۵). از فعالیت‌های صورت‌گرفته در منطقه حوض‌دار کاوش در منطقه حوض-دار در سال ۱۳۹۶ است که در آن یکی از قلاع مهم این منطقه (قلعه رستم) به سرپرستی مجتبی سعادتیان کاوش شد (سعادتیان، ۱۳۹۶). آخرین فعالیت باستان‌شناسی در این منطقه، در تیر ماه سال ۱۳۹۸ به سرپرستی محمد کیخا با عنوان بررسی و گمانه‌زنی به‌منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم محوطه‌های منطقه حوض‌دار صورت پذیرفت (کیخا، ۱۳۹۸).

شکل ۲. شبکه‌بندی ۵۰۰×۵۰۰ متری منطقه حوض‌دار (نگارندگان، ۱۴۰۰)

شکل ۳. تمام شبکه‌های دارای آثار فرهنگی و برداشت‌شده در محدوده منطقه حوض‌دار (نگارندگان، ۱۴۰۰)

با توجه به موضوع پژوهش حاضر که به مطالعه گاه‌نگاری نسبی و روابط فرهنگی منطقه حوض‌دار با مناطق هم‌جوار است، این پژوهش مبتنی بر روش توصیفی- تاریخی است؛ که روش گردآوری اطلاعات به دو شیوهی مطالعات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای یا اسنادی انجام گرفته است. در روش اسنادی، تمامی اطلاعات و داده‌های مربوط به منطقه حوض‌دار، شامل تاریخچه‌ی فعالیت‌های میدانی و همچنین تمامی منابع مقایسه سفالینه‌های آن جمع‌آوری گردید. در روش مطالعات میدانی نیز بررسی روشمند باستان‌شناختی منطقه در سه مرحله‌ی مشخص، شامل نقشه‌برداری، نمونه‌برداری و مستندسازی یافته‌ها به انجام رسید و وسعت کنونی منطقه حوض‌دار با توجه به پراکندگی مواد فرهنگی سطحی به حدود ۴۰ کیلومتر مربع تخمین زده شد (شکل ۲). به این ترتیب نمونه‌برداری به‌صورت روشمند طبقه‌بندی شده شاخص‌ها صورت گرفت (شکل ۳). سپس، بررسی سطحی واحدهای انتخاب شده در محوطه انجام شد که در مجموع از نزدیک به ۱۵۰ اثر باستانی شناسایی شده در این منطقه (قلعه، آرامگاه، تپه، کوره، گورستان، اسطبل، خانه باغ، آس‌باد و کانال‌های انتقال آب) که پیکره اصلی منطقه حوض‌دار (شهر حوض-دار) را تشکیل می‌دهند، ۱۲ محوطه دارای آثار پیش از تاریخی بودند که در ادامه پژوهش به مطالعه و تحلیل داده‌های به‌دست آمده از این محوطه‌ها پرداخته می‌شود.

پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه‌ی باستان‌شناختی منطقه حوض‌دار سیستان اولین گام علمی باستان‌شناسی که منجر به معرفی و مطالعه بسیاری از آثار باستانی ارزشمند در منطقه شد، بررسی دشت سیستان در طول سال‌های ۱۹۱۵ و ۱۹۱۶ میلادی از سوی سر اورل اشتاین بوده است (Stein, 1928). در سال ۱۹۵۹ میلادی، جوزپه توچی، رئیس موسسه ایزمئو، راهی سیستان شد و طی یک بازدید مقدماتی از آثار تاریخی سیستان دیدن کرد. در سال ۱۹۶۰ میلادی، هیأت باستان‌شناسی ایتالیا به سرپرستی «امبرتو شرآتو» بررسی باستان‌شناختی در سیستان را آغاز کردند و طی آن موفق به شناسایی محوطه‌های ناشناخته‌ای چون: دهانه غلامان (هخامنشی)،

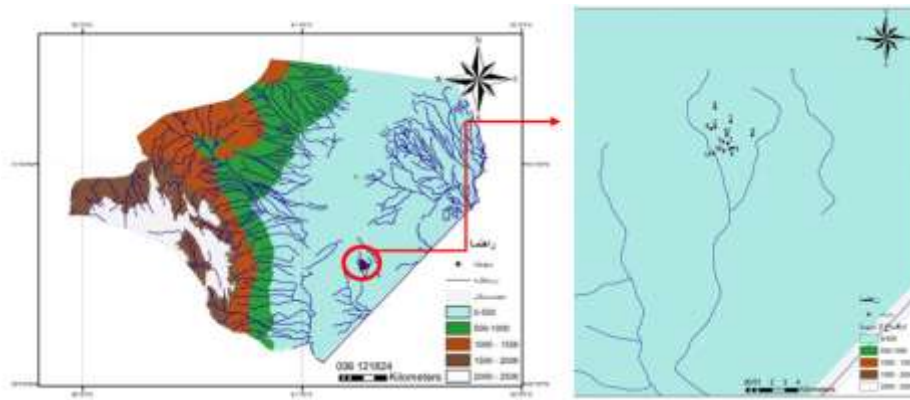
موقعیت جغرافیایی

«حوزه‌ی فرهنگی تمدن هیرمند» به منطقه‌ی جغرافیایی اطلاق می‌شود که از کوه‌پایه‌های جنوبی هندوکش شروع شده و تا دریاچه‌های پایانی سیستان ادامه می‌یابد. عصر مفرغ، مرحله‌ی بسیار مهمی در این منطقه جغرافیایی است و شکوفایی آن را می‌توان در قالب تعداد بسیار زیادی از محوطه‌های باستانی مربوطه به این عصر مشاهده کرد. در طول هزاره سوم قبل از میلاد رودخانه هیرمند از قسمت جنوب سیستان به صورت سه شاخه منظم، رود زره به طرف جنوب؛ رود بیابان به طرف غرب و سومین رود

مسیر امروزی هیرمند وارد دشت سیستان شده است (Costantiny and Tossi, 1978: 175). رود بیابان در جهت شرقی غربی در حدود ۷۰ کیلومتر طول - که ۲۵ کیلومتر آخر آن امروزه کاملاً در قسمت سیستان ایران واقع شده است و مساحتی در حدود ۴۰۰ کیلومتر مربع را در بر می‌گیرد. (مهرآفرین و موسوی حاجی، ۱۳۸۴: ۲۲۶). در این حوزه‌ی فرهنگی، در منطقه‌ی حوض‌دار که در انتهای رود بیابان قرار گرفته، تعداد ۱۲ محوطه مربوط به عصر مفرغ ثبت و شناسایی شد (جدول - نقشه ۱).

جدول ۱- محوطه‌های عصر مفرغ منطقه حوض‌دار سیستان (نگارندگان، ۱۴۰۰)

محوطه	کد GPS	گانه‌نگاری نسبی	محوطه	کد GPS	گانه‌نگاری نسبی
محوطه شماره ۱	۳۳۴۶۴۵ ۳۳۷۹۴۲۱	عصر مفرغ (۲-۳-۴) شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1997) تاریخی - (اشکانی) اسلامی - (سده‌های میانی اسلامی)	محوطه شماره ۷	۳۳۴۶۴۸ ۳۳۷۹۲۶۱	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Tosi, 1983) تاریخی (اشکانی) اسلامی (سده‌ی ۵-۸)
محوطه شماره ۲	۳۳۴۱۳۴ ۳۳۸۰۵۴۱	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Salvatori & Vidale, 1997) اسلامی (۶-۹ ه.ق)	محوطه شماره ۸	۳۳۲۸۶۱ ۳۳۸۰۴۲۱	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Salvatori & Vidale, 1997) اسلامی (۵-۹)
محوطه شماره ۳	۳۳۵۱۷۸ ۳۳۸۰۹۳۶	عصر مفرغ (شهر سوخته ۱-۲-۳) (Salvatori & Vidale, 1978, 1997) سده‌های میانی اسلام (۶-۸)	محوطه شماره ۹	۳۳۶۵۸۱ ۳۳۷۹۸۷۴	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳-۴) (Salvatori & Vidale, 1997) (۴)
محوطه شماره ۴	۳۳۵۰۹۱ ۳۳۷۸۸۶۴	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Tosi, 1983) تاریخی (اشکانی)	محوطه شماره ۱۰	۳۳۴۶۸۹ ۳۳۷۸۷۰۲	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Tosi, 1983)
محوطه شماره ۵	۳۳۵۱۰۹ ۳۳۷۸۸۴۳	عصر مفرغ (شهر سوخته ۳) (Tosi, 1983) تاریخی (اشکانی) اسلامی (سده‌ی ۵-۱۲)	محوطه شماره ۱۱	۳۳۳۹۹۲ ۳۳۷۸۵۲۶	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Salvatori & Vidale, 1978) اسلامی (۵-۹)
محوطه شماره ۶	۳۳۴۱۵۰ ۳۳۸۲۰۰۲	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳) (Salvatori & Vidale, 1978)	محوطه شماره ۱۲	۳۳۳۴۵۸ ۳۳۸۰۴۱۸	عصر مفرغ (شهر سوخته ۲-۳-۴) (Salvatori & Vidale, 1978, 1997) (۴)

نقشه ۱- نقشه پراکندگی محوطه‌های عصر مفرغ منطقه حوض‌دار سیستان (نگارندگان، ۱۴۰۰)

استقرارهای عصر مفرغ منطقه حوض‌دار
 محوطه شماره ۱: این محوطه در جبهه جنوبی منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۸۰ متر طول و ۴۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۸ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع جوش‌کوره، قطعات مفرغ و سفال است. جدول ۲ طرح ۱ از نظر نوع فرم (بشقاب با لبه به بیرون برگشته)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از سیستان (تپه صادق) متعلق به دوران پیش از تاریخ (هزاره سوم ق.م هم‌زمان با عصر مفرغ) (اله-پور، ۱۳۹۰: SU1: لوحه ۱ طرح ۲)، بمپور IV2 (De cardii, 1970: 317, Fig: 43, NO:469) و میری کلات پاکستان مقایسه است. در جدول ۲، طرح ۲ از نظر نوع فرم (خمیره)، نوع تزئین (نقش هندسی به صورت نوار دورتادور لبه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به دوران پیش از تاریخ (هزاره سوم ق.م هم‌زمان با عصر مفرغ) (Salvatori, Vidale, 1997, P:) طرح ۱ (NO:1: 133, Fig: 175, NO:1 کوچک)، داخل ظرف نوار مشکی دورتادور لبه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به دوران پیش از تاریخ (هزاره سوم ق.م) (Salvatori & Vidale, 1997: 102, Fig: 116, NO:1) و موندیگاک IV3 (Casal, 1961: Fig: 94, NO:) طرح ۲۹ از نظر نوع فرم (کاسه کوچک)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از تپه دشت سیستان متعلق به هزاره سوم ق.م (شورستانی، ۱۳۹۰: طرح ۱۷۱۱)، تپه یحیی IVB1 (Potts, 2001: 173, Fig:)

6.12. NO: G, Yahya, Phase IVB1 Biscione, 1990: 395, Fig: 2, NO: C, Rud – I)
 (Biyaban 3 Phase 2 of Shahre – I Sokhta طرح ۳۰ از نظر نوع فرم (خمیره)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از تپه دشت سیستان متعلق به هزاره سوم ق.م (شورستانی، ۱۳۹۰: طرح ۱۱۴۲) و بمپور III (Decardi, 1970, P: 286, Fig: 22, NO: 126) طرح ۳۲ از نظر نوع فرم (کاسه کوچک)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori, Vidale, 1997, P: 153, Fig: 207,) طرح ۱ (NO:1: ۳۳ از نظر نوع فرم (کاسه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از موندیگاک متعلق به دوران پیش از تاریخ (هزاره سوم ق.م) (Casal, 1961: Fig:) طرح ۴۵ از نظر نوع تزئین (نقوش هندسی و نردبانی)، فن ساخت، رنگ و نوع نقش با نمونه‌هایی از شهر سوخته (Salvatori, Vidale, 1997: 154, Fig: 208,) طرح ۲ (NO: 2 موندیگاک (Shaffer, 1978: 136, Fig: 3.31,) طرح ۱۰ (NO: 10, Mundigak, Period IV3 هاراپا (Fairservis, 1952: 29, Fig: 5, NO: E) Reg Decardi, 1983: 87, Fig: 26, NO: 21 Pathani-damb) طرح ۴۶ از نظر نوع تزئین (نقوش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori, Vidale, 1997, P: 118, Fig: 148) بمپور I-IV (De Cardii, 1970, P: 278, Fig: 16, NO: 16) خراب (Stein, 1937, P1. 13, B.ii 200) کوآتا پاکستان فرهنگ دامب سادات III (Fairservis, 1956: 293, Fig: 257) طرح ۹۱ (Fairservis, 1961: 111, Fig: 91) و

گردن‌رگ افغانستان (Fairservis, 1961: 111, Fig: 91) و

بمپور III (De cardi, 1970: 286, Fig: 22, NO: 134)، طرح ۵ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نقوش ماریچی و زیگزاگ)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 113, fig: 138, NO: 4)، طرح ۶ از نظر نوع فرم (کوزه گردن دار)، نوع تزئین (نوارهای موازی دورتادور گردن ظرف)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 90, fig: 93, NO: 2)، طرح ۷ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نوارهای مواج)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از بمپور IV (De cardi, 1970: 294, Fig: 28, NO: 275)، طرح ۳۴ از نظر نوع فرم (کاسه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997: 153, fig: 207, NO: 2)، طرح ۵۱ از نظر نوع تزئین (نقوش هندسی پلکانی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 134, fig: 177, NO: 5)، نقش هندسی مواج، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997, P: 152, fig: 204, NO: 5) و میری کلات پاکستان (Didier, 2007, P:23, fig: 37, NO: 5) قابل مقایسه هستند. محوطه شماره ۳ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۱، ۲ و ۳ است (Salvatori & Vidale, 1978: 1997).

محوطه شماره ۴: این محوطه در جبهه جنوب شرق منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۴۰ متر طول و ۸۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۳ متر است. پراکندگی آثار بر سطح محوطه از نوع جوش‌کوره، قطعات مفرغ و سفال است. در جدول ۲ طرح ۱۳ از نظر نوع فرم (خمیره با نقش نواری دورتادور ظرف بر روی لبه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از بمپور V (De cardi, 1970: 329, Fig:34, NO:302) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۴ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲ و ۳ است (Tosi, 1983).

محوطه‌ی شماره ۵: این محوطه در جبهه شرق منطقه‌ی

موندیگاک (Casal, 1961: Fig: 86, NO: 334)، طرح ۴۷ از نظر نوع تزئین (نقوش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از موندیگاک متعلق به هزاره سوم ق.م (Casal, 1961: Fig: 86, NO: 334)، طرح ۴۸ از نظر نوع تزئین (نقش پلکانی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی قرمز با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 90, Fig: 93, NO: 2, Shahre – Sokhta, Period II, Phase 8-7)، طرح ۴۹ از نظر نوع تزئین (نقش گیاهی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از میری کلات پاکستان متعلق به دوران پیش از تاریخ (هزاره سوم ق.م) (Didier, 2007: 107, Fig: 95, NO: 237) قابل قیاس هستند. محوطه شماره ۱ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲، ۳ و ۴ است (Salvatori & Vidale, 1997).

محوطه شماره ۲: این محوطه در مرکز منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۸۰ متر طول و ۳۵ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۸ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع جوش‌کوره، قطعات مفرغ و سفال است. در جدول ۲ طرح ۲۷ از نظر نوع فرم (جام بزرگ)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997: 135, Fig: 179, NO: 5) و طرح ۳۱ از نظر نوع فرم (خمیره با لبه به بیرون برگشته)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی رقیق قرمز با نمونه‌هایی از بمپور VI (De cardi, 1970: 311, Fig: 39, NO: 389) قابل قیاس است. محوطه شماره ۲ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲ و ۳ است (Salvatori & Vidale, 1997).

محوطه شماره ۳: این محوطه در جبهه شمال منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۴۰ متر طول و ۱۰۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۶ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع جوش‌کوره، قطعات مفرغ و سفال است. در جدول ۲ طرح ۴ از نظر نوع فرم (خمیره گردن دار)، نوع تزئین (نقش هندسی به‌صورت باند موازی دورتادور ظرف)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 151, fig: 203, NO: 4) و

پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 113. Fig: 138, NO: 4) - طرح ۳۵ از نظر نوع فرم (خمره گردن‌دار)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 108. Fig:128, NO: 3) - طرح ۳۶ از نظر نوع فرم (کاسه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از رود بیابان متعلق به هزاره سوم ق.م (Biscione, 1990: 395, fig: 2, NO: C) و طرح ۳۷ از نظر نوع فرم (خمره دهانه باز)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 134. Fig:177, NO: 9) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۶ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲ و ۳ است (Salvatori & Vidale, 1978).

محوطه شماره ۷: این محوطه در جبهه جنوب شرق منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۲۰ متر طول و ۲۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۳ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع قطعات مفرغ و سفال است. در جدول ۲ طرح ۳ از نظر نوع فرم (خمره دهانه بسته)، نوع تزئین (نوار مشکی دورتادور دهانه ظرف)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997: 137, Fig: 182, NO:3) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۷ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲ و ۳ است (Tosi, 1983).

محوطه شماره ۸: این محوطه در جبهه شرق قلعه رستم، غرب منطقه حوض‌دار و با فاصله تقریبی ۶۰۰ متری از آن قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۳۰ متر طول و ۶۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۴ متر است. بر روی سطح این محوطه بقایای کوره‌ای مربع شکل با ابعاد ۱ در ۱ متر دیده می‌شود. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع جوش‌کوره، پیکرک، مهر، قطعات مفرغ و سفال است. در جدول ۲ طرح ۲۵ از نظر نوع فرم (خمره دهانه باز)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی رقیق قرمز با نمونه‌هایی از بمپور متعلق به هزاره سوم ق.م (De cardì, 1970: 311, Fig: 39, NO: 389) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۸ بر

حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۴۰ متر طول و ۶۰ متر عرض به صورت ۳ پشته چسبیده به هم است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۹ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع جوش‌کوره، قطعات مفرغ و سفال است. بر روی سطح این محوطه تعداد ۴ آرامگاه مربوط به دوره صفوی قرار دارد. در جدول ۲ طرح ۱۴ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نقش مارپیچی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Tosi, 1983: 142, Fig.3) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۵ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۳ است (Tosi, 1983).

محوطه شماره ۶: این محوطه در جبهه شمال شرق منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۲۰ متر طول و ۶۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۱ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع قطعات مفرغ و سفال است. جدول ۲ طرح ۸ از نظر نوع فرم (پیاله کوچک)، نوع تزئین (نقوش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 153. Fig: 207, NO: 4) قابل مقایسه است. در جدول ۲ طرح ۹ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نوار هندسی مواج)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978, P: 113. Fig:138, NO: 4) - طرح ۱۰ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نوار درون ظرف) - فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 147. Fig:195, NO: 3) - طرح ۱۱ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نوار مارپیچی) - فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 148. Fig:196, NO: 3) - طرح ۱۲ از نظر نوع فرم (خمره گردن‌دار) - نوع تزئین (نقش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 135. Fig:179, NO: 4) - طرح ۱۴ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نوار مارپیچی) - فن ساخت، رنگ و نوع

فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی (رقیق نخودی) با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997: 125, 127, Fig: 163- 163); طرح ۵۶ و ۵۷ از نظر نوع فرم (کف ساده تخت)، نوع تزئین (امضا سفال‌گر)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (سید سجادی و دیگران، ۱۳۸۸: شکل ۶ و ۷) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۹ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲، ۳ و ۴ است (Salvatori & Vidale, 1997).

محوطه شماره ۱۰: این محوطه در جبهه جنوب منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۱۵ متر طول و ۱۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۰/۵ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه بسیار اندک از نوع جوش‌کوره، مهر، دست افزارهای سنگی و سفال است. در جدول ۲ طرح ۵۲ از نظر نوع تزئین (نقش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی رقیق نخودی با نمونه‌هایی از شهر سوخته سیستان دوره ۱ و نمازگاه ۳ (Sarianidi, 1983: Fig:12) قابل مقایسه است. محوطه شماره ۱۰ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۱، ۲ و ۳ است (Tosi, 1983).

محوطه شماره ۱۱: این محوطه در جبهه جنوب غرب منطقه حوض‌دار قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۱۰ متر طول و ۱۰ متر عرض است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۰/۵ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه بسیار اندک از نوع جوش‌کوره، دست افزارهای سنگی و سفال است. در جدول ۲ طرح ۱۷ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نقش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته سیستان متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1978: 130, Fig: 170, NO: 4) شماره ۱۱ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲ و ۳ است (Salvatori & Vidale, 1978).

محوطه شماره ۱۲: این محوطه در جبهه غرب منطقه حوض‌دار و در جبهه جنوب غرب قلعه رستم و در فاصله تقریبی ۶۰۰ متری از آن قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۳۰ متر طول و ۴۰ متر عرض که پشته‌ای

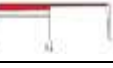

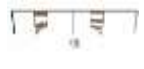

اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲ و ۳ است (Salvatori & Vidale, 1997).

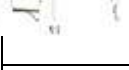

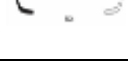

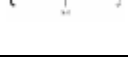

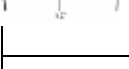

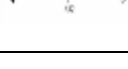

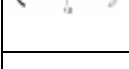

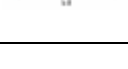

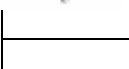

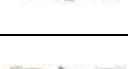

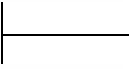

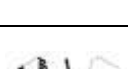
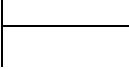

محوطه شماره ۹: این محوطه در شرقی‌ترین منطقه حوض‌دار و با فاصله تقریبی ۶۰۰ متری از جاده آسفالت ارتباطی شهرستان زاهدان به شهرستان زابل قرار گرفته است. ابعاد این محوطه بالغ بر ۴۰ متر طول و ۷۰ متر عرض به صورت پشته‌ای نسبتاً بلند است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۷ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه از نوع جوش‌کوره، قطعات مفرغ، پیکرک، مهر، دست‌افزارهای سنگی و سفال است. در جدول ۲ طرح ۱۵ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نقش موج)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی غلیظ نخودی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (هزاره سوم ق.م) (Salvatori & Vidale, 1997: 153, Fig: 207, NO: 4)، طرح ۱۶ از نظر نوع فرم (کوزه دهانه بسته)، نوع تزئین (نقش هندسی موج)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی غلیظ قرمز با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (هزاره سوم ق.م) (Salvatori & Vidale, 1997: 130, Fig: 170, NO: 4) از نظر نوع فرم (کاسه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (هزاره سوم ق.م) (Salvatori & Vidale, 1997: 101, Fig: 115, NO: 2)، طرح ۳۹ از نظر نوع فرم (خمره با دهانه بسته)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (هزاره سوم ق.م) (Salvatori & Vidale, 1997: 150, Fig: 201, NO: 53) از نظر نوع فرم (کاسه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (هزاره سوم ق.م) (Salvatori & Vidale, 1997: 102, Fig: 116, NO: 1)، طرح ۴۱ از نظر نوع فرم (بشقاب کوچک)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از بمپور متعلق به هزاره سوم ق.م (De card, 1970: 317, Fig: 43, NO: 436) و موندیگاک (Casal, 1961: Fig: 95, NO: 437)، طرح ۴۲ از نظر نوع فرم (بشقاب کوچک)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از بمپور متعلق به هزاره سوم ق.م (De card, 1970: 317, Fig: 43, NO: 438) و میری کلات پاکستان (Didier, 2007: 193, Fig: 182, NO: 4.18)، طرح ۵۴ از نظر نوع تزئین (پلی کروم)،

نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نقش هندسی نوار موازی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (Salvatori & Vidale, 1978: 5, fig: 170, no:130)، طرح ۲۴ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نوار موازی دورتادور لبه ظرف)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (Salvatori & Vidale, 1997, P:106)، طرح ۳ (Fig:124, NO: 3)، نوع تزئین، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (Salvatori & Vidale, 1997: 102, Fig:116, NO: 1)، موندیگاک (Casal, 1961: 151, Fig: 5.9, NO: 427)، یحیی (Potts, 2001: 151, Fig: 5.9, NO: C)، میری کلات پاکستان (Didier, 2007, P: 25, NO: 3)، طرح ۴۴ از نظر نوع فرم (کاسه)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از تپه یحیی متعلق به هزاره سوم ق.م (Potts, 2001: 33, Fig: 6.12, J)، و طرح ۵۵ از نظر نوع فرم (کف تخت)، نوع تزئین (نقش حیوانی ماهی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از دامین متعلق به عصر مفرغ (Tosi, 1970: 23, fig: 20, NO: e)، و کچ مکران (Didier, 2007: 23, fig: 7, NO: 3)، قابل مقایسه است. محوطه شماره ۱۲ بر اساس مطالعات مقایسه‌ای گاه‌نگاری نسبی هم‌زمان با شهر سوخته دوره ۲، ۳ و ۴ است (Salvatori & Vidale, 1978: 1997).

نسبتاً بلند است. ارتفاع این محوطه در بلندترین نقطه در حدود ۶ متر است. پراکندگی آثار بر سطح این محوطه بسیار اندک از نوع دست افزارهای سنگی و سفال است. روی سطح این تپه تعداد ۱ آرامگاه مربوط به دوره صفوی و چند گور نیز قرار دارد. در جدول ۲ طرح ۱۸ از نظر نوع فرم (پیاله کوچک)، نوع تزئین (نقش موج)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997: 130, 103, Fig: 170,118, NO:6,1)، طرح ۱۹ از نظر نوع فرم (تنگ)، نوع تزئین (نقش هندسی)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی خاکستری با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (Salvatori & Vidale, 1978: 148, fig: 196, no:4)، و بمپور دوره II (De Cardi, 1970: 285, fig: 21, NO:108)، طرح ۲۰ از نظر نوع فرم (کاسه)، نوع تزئین (نقش هندسی باند موازی دورتادور ظرف)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (Salvatori & Vidale, 1978: 130, fig: 170, no:5)، نوع تزئین (نقش موج)، فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به عصر مفرغ (Salvatori & Vidale, 1978: 102, fig:117, NO:2)، طرح ۲۲ از نظر نوع فرم (دیگچه)، نوع تزئین (نوار موازی دورتادور لبه ظرف) فن ساخت، رنگ و نوع پوشش گلی با نمونه‌هایی از شهر سوخته متعلق به هزاره سوم ق.م (Salvatori & Vidale, 1997: 104, fig:120, NO:1)، طرح ۲۳ از نظر

جدول ۲ - مقایسات گونه‌شناختی سفالینه‌های محوطه‌های عصر مفرغ حوض‌دار (نگارندگان، ۱۴۰۰)

سفال	منبع مقایسه	تصویر	طرح	سفال	منبع مقایسه	تصویر	طرح
۱	بمپور (De cardi, 1970: 317, Fig:43, NO:469)			۱۴	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978: 113, fig:138, NO:4)		
۲	شهر سوخته (Salvatori, Vidale, 1997: 133, Fig:175, NO:1)			۱۵	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1997: 153, Fig:207, NO:4)		
۳	شهر سوخته (Salvatori, Vidale, 1997: 137, Fig:182, NO:3)			۱۶	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1997: 130, Fig:170, NO:4)		
۴	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978: 151, fig:203, NO:4)			۱۷	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978: 130, fig: 170, NO:4)		
۵	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978: 113, fig:138, NO:4)			۱۸	شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1997: 130, Fig:170, NO:6,1)		

		بمپور (De cardi, 1970: 285, Fig:21,) (NO:108)	۱۹			شهر سوخته (Salvatori & Vidale,) (1978: 90,fig:93,NO:2)	۶
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale,1978:) (130,fig:170,NO:5)	۲۰			بمپور (De cardi,1970: 294, Fig:28,) (NO:275)	۷
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978:) (102,fig:117,NO:2)	۲۱			شهر سوخته (Salvatori & Vidale,) (1978: 153,fig:207,NO:4)	۸
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale,1997:) (104, Fig:120,NO: 1)	۲۲			شهر سوخته (Salvatori &) (Vidale,1978: 113,fig:138,NO:4)	۹
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale,1978:) (130,fig:170,NO:5)	۲۳			شهر سوخته (Salvatori &) (Vidale,1978: 147,fig:195,NO:3)	۱۰
		شهر سوخته (Salvatori, Vidale,1997:) (106,Fig:124,NO:3)	۲۴			رود بیابان (Biscione,1990:) (406,fig:16,no:2)	۱۱
		بمپور (De cardi, 1970: 311, Fig:39,)VI (NO:389)	۲۵			شهر سوخته (Salvatori & Vidale,) (1978: 135,fig:179,NO:4)	۱۲
		بمپور (De cardi,1970: 317, Fig:43,)VI (NO:469)	۲۶			بمپور (De cardi,1970: 302, Fig:34,)IV (NO:329)	۱۳
		بمپور (De cardi, 1970: 317, Fig:43,) (NO:436)	۴۱			شهر سوخته (Salvatori, Vidale,1997:) (135, Fig:179,NO:5)	۲۷
		میری کلات پاکستان (Didier, 2007:) (193,Fig:182,NO:4.18)	۴۲			موندیگاک (Casal, 1961:) (Fig:94,NO:426)	۲۸
		موندیگاک (Casal, 1961: Fig:94,NO:427)	۴۳			تپه یحیی (Potts, 2001:) (173,Fig:6.12.NO:G)	۲۹
		تپه یحیی (Potts, 2001: 33,Fig:6.12.J)	۴۴			تپه دشت سیستان (شورستانی، ۱۳۹۰:) طرح (۱۱۴۲)	۳۰
		Gardan Reg (Fairservis, 1952: 29, Fig: 5, NO: E)	۴۵			بمپور (De cardi,1970: 311, Fig:39,)VI (NO:389)	۳۱
		خوراب (Stein, 1937: 1.13,B.ii:200)	۴۶			شهر سوخته (Salvatori &) (Vidale,1997: 153,Fig:207,NO:1)	۳۲
		موندیگاک (Casal,1961: Fig:86,NO:334)	۴۷			موندیگاک (Casal,1961:) (Fig:92,NO:399)	۳۳
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale,1978:) (90,fig:93,NO:2)	۴۸			شهر سوخته (Salvatori &) (Vidale,1997: 153,Fig:207,NO:2)	۳۴
		میری کلات پاکستان (Didier,2007:) (107,Fig:95,NO:23)	۴۹			شهر سوخته (Salvatori &) (Vidale,1978: 108,fig:128,NO:3)	۳۵

		شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978:) (134,fig:177,NO:5)	۵۰			رودبیابان (Biscione, 1990:) (395,fig:2,no:C)	۳۶
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978:) (134,fig:177,NO:5)	۵۱			شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1978:) (134,fig:177,NO:9)	۳۷
		شهر سوخته نمازگاه ۳ (Sarianidi, 1983: 12)	۵۲			شهر سوخته (Salvatori & Vidale,) (1997: 101, Fig:115, NO:2)	۳۸
		میری کلات پاکستان (Didier, 2007:) (23, Fig:37, NO:5)	۵۳			شهر سوخته (Salvatori & Vidale,) (1997: 150, Fig:201, NO:53)	۳۹
		شهر سوخته (Salvatori & Vidale, 1997:) (125, Fig:161, NO: 1)	۵۴			شهر سوخته (Salvatori & Vidale,) (1997: 102, Fig:116, NO:1)	۴۰
		شهر سوخته (سید سجادی و دیگران، ۱۳۸۸:) (شکل ۶ و ۷)	۵۷			دامین (Tosi, 1970: 37, fig:20, NO:e)	۵۵
						شهر سوخته (سید سجادی و دیگران، ۱۳۸۸:) (شکل ۶ و ۷)	۵۶

جنس، فن ساخت و نقوش هندسی مارپیچی که بر سطح آن حک شده این مهر مشابه نمونه‌های به‌دست آمده از شهر سوخته می‌باشد (جدول ۳). بر روی مهر مسطح شماره ۲ نقوش هندسی حکاکی شده به عمق ۳ میلی‌متر دیده می‌شود. این مهر مفرغی به رنگ سبز بوده و ابعادی در حدود ۲×۱ سانتی‌متر با ضخامت ۵ میلی‌متر دارد. همانند مهر شماره ۱، بخشی از این مهر نیز از بین رفته است (جدول ۳). مشابه مهر مذکور به‌لحاظ شکل، جنس، فن ساخت و نقوش مدور توخالی حک شده از شهر سوخته به‌دست آمده است. مهر مسطح شماره ۳ از جنس سنگ صابونی به رنگ سبز مایل به سیاه می‌باشد. این مهر مثلی شکل با ضخامت ۴ میلی‌متر، اضلاعی به ابعاد ۱/۲ سانتی‌متر دارد که بر روی سطح آن نقوش هندسی به عمق ۲ میلی‌متر حک شده است. در مرکز این مهر نیز دو عدد سوراخ به فاصله ۸ میلی‌متر از یکدیگر قرار دارد که احتمالاً برای آویزان کردن به‌کار برده می‌شده‌اند. بخش کوچکی از این مهر نیز از بین رفته است (جدول ۳). مهر مذکور به لحاظ شکل، جنس، فن ساخت و نقوش هندسی مشابه نمونه‌های به‌دست آمده از شهر سوخته می‌باشد.

مهرها: مهرها از جمله آثار فرهنگی مهمی هستند که می‌توان گفت بیش از دیگر آثار به‌جای‌مانده، ما را با جنبه‌های مختلف تمدن و فرهنگ دنیای پر رمز و راز گذشته آشنا می‌سازند. مهرها به‌عنوان ابزاری برای ثبت مالکیت استفاده می‌شدند و نشانگر حضور نهادها و افرادی هستند که بر جریان کالاها نظارت داشتند (فلکی، ۱۳۹۸: ۳) طی پروژه بررسی و تعیین عرصه و پیشنهاد حریم محوطه‌های موجود در منطقه حوض‌دار تعداد ۳ مهر مسطح شناسایی شد. بر اساس مطالعات صورت‌گرفته در خصوص این مهرها، جنس آن‌ها از دو نوع مفرغ و سنگ صابون است که این مهرها شبیه به مهرهای مسطح شرقی‌اند و با مهرهای استوانه‌ای خوزیانی و میان‌رودان تفاوت دارند. مهر مسطح شماره ۱ به رنگ خاکستری متمایل به سیاه و از جنس سنگ صابون است. این مهر ابعادی در حدود ۲/۵ × ۲/۴ سانتی‌متر و ضخامت ۶ میلی‌متر دارد. بر روی سطح این مهر نقوش هندسی حک شده به عمق ۳ میلی‌متر مشاهده می‌شود. در مرکز این مهر نیز دو عدد سوراخ به فاصله ۲ سانتی‌متر از یکدیگر قرار دارد که احتمالاً برای آویزان کردن به‌کار می‌رفته‌اند. متأسفانه بخش کوچکی از این مهر در طول زمان نیز از بین رفته است. به‌لحاظ شکل،

جدول ۳- مهرهای به‌دست آمده از محوطه‌های منطقه حوض‌دار (نگارندگان، ۱۴۰۰)

ردیف	تصویر مهر	طرح مهر	نمونه قابل قیاس	منبع قابل قیاس
۱				شهر سوخته (پرکان، ۱۳۹۲)
۲				شهر سوخته (پرکان، ۱۳۹۲)
۳				شهر سوخته (پرکان، ۱۳۹۲)

پروژه بررسی و گمانه‌زنی جهت تعیین عرصه و پیشنهاد حریم محوطه‌های منطقه حوض‌دار تعداد ۲۴ قطعه ظرف سنگی شناسایی و مطالعه شد (جداول ۴ و ۵). بر اساس مطالعات آماری انجام شده بر روی ظروف سنگی این محوطه نتایج زیر حاصل شد: در خصوص نوع قطعه از میان مجموع نمونه‌های ظروف سنگی تعداد ۱ عدد کف، ۱۱ عدد بدنه‌ی ظروف، ۱ عدد دسته‌هاون، ۱ عدد ظرف ناقص و تعداد ۱۰ قطعه لبه ظرف را تشکیل می‌دهد، همچنین در خصوص رنگ این قطعات ظروف سنگی، اکثراً به رنگ‌های سفید، سفید شیری، آجری و سبز پسته‌ایی هستند. جنس این قطعات ظروف سنگی تماماً از نوع سنگ‌های مرمر است. این ظروف به‌لحاظ فرم و فن ساخت مشابه ظروف سنگی به‌دست آمده از شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶) است. با توجه به یافت قطعات دورریز این احتمال وجود دارد که برخی از محوطه‌ها اقدام به تولید این ظروف سنگی در محل می‌کردند.

شکل ۴- پیکرک‌های به‌دست آمده از منطقه حوض‌دار (کیخا، ۱۳۹۸: ۱۲۳)

پیکرک: طی بررسی و شناسایی محوطه‌های عصر مفرغ منطقه حوض‌دار تعداد ۲ عدد پیکرک گاو شناسایی و کشف گردید. پیکرک شماره ۱ با ضخامت ۲/۵ سانتی‌متر، از نوع گاوهای کوهان‌دار سیستانی از جنس گل پخته، ابعادی در حدود ۱۲ سانتی‌متر طول و ۷/۵ سانتی‌متر دارد. پیکرک شماره ۲ که متأسفانه فقط بخشی از سر آن سالم باقی مانده نیز به شکل گاوهای کوهان‌دار سیستانی از جنس گل پخته و سفال به ابعاد ۵/۵ × ۴/۷ سانتی‌متر با ضخامت ۱ سانتی‌متر ساخته شده است. فضای داخلی خالی این پیکرک تداعی‌گر کاربری این شیء به‌عنوان ریتون می‌باشد. در خصوص رنگ هر دو پیکرک، رنگ آن‌ها از نوع آجری متمایل به نخودی می‌باشد (شکل ۴). از این نوع پیکرک‌ها در منطقه سیستان و در محوطه‌های عصر مفرغ مانند: شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۸۲) تپه دشت (Mortazavi, 2010)، تپه گرازیانی (کاوش، ۱۳۹۷)، تپه صادق (شیرازی و توسلی، ۱۳۸۸) و تپه یلدا (تپه طالب خان ۲) (کاوش، ۱۳۹۴) نیز شناسایی شده است. گاو کوهان‌دار سیستانی در حجاری‌های پلکان شرقی آپادانا در تخت جمشید، توسط هیأت نمایندگان سیستانی و گنداریان نمایش داده شده است؛ که گویای وجود و اهمیت این‌گونه گاو برای مردمان جنوب غرب افغانستان و جنوب شرق ایران است (Mortazavi, 2010).

ظروف سنگی: ظروف سنگی به‌عنوان یکی از مصنوعات بشر همواره مورد توجه هنرمندان و صنعتگران بوده است. به همین سبب است که می‌توان از آن در راستای شناخت، توصیف و تفسیر تحولات فرهنگی - اجتماعی سود برد. در

جدول ۴- پراکندگی ظروف سنگی به‌دست آمده از هر محوطه منطقه حوض‌دار (نگارندگان، ۱۴۰۰)

محوطه	تعداد ظروف سنگی	محوطه	تعداد ظروف سنگی
محوطه شماره ۱	۴ عدد قطعه شکسته ظرف سنگی و ۱ قطعه دورریز	محوطه شماره ۷	۱ قطعه ظرف سنگی
محوطه شماره ۲	۲ عدد قطعه شکسته ظرف سنگی	محوطه شماره ۱۰	دو قطعه ظرف سنگی
محوطه شماره ۳	چهار عدد قطعه شکسته ظرف سنگی، ۱ قطعه دورریز	محوطه شماره ۱۲	۶ قطعه ظرف سنگی
محوطه شماره ۴	۱ عدد ظرف سنگی و ۲ قطعه دورریز ظرف سنگی	-	-

جدول ۵- ظروف سنگی به‌دست آمده از منطقه حوض‌دار (نگارندگان، ۱۴۰۰)

ردیف	تصویر ظروف سنگی	طرح ظروف	منبع قابل قیاس	ردیف	تصویر ظروف سنگی	طرح ظروف	منبع قابل قیاس
۱			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)	۶			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)
۲			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)	۷			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)
۳			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)	۸			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)
۴			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)	۹			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)
۵			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)	۱۰			شهر سوخته (سید سجادی، ۱۳۹۶: ۴۶-۳۹)

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، تلاش شد تا ضمن معرفی یافته‌های فرهنگی استقرارهای عصر مفرغ منطقه حوض‌دار سیستان ارتباطات آن‌ها را با سایر مناطق دور و نزدیک بر اساس مواد فرهنگی مطالعه شود. نگاهی گذرا به مشابهت‌های مواد فرهنگی منطقه حوض‌دار سیستان در عصر مفرغ با سایر مناطق هم‌جوار همچون: سیستان ایران و سیستان (افغانستان)، کرمان، بلوچستان و تا حدودی حوزه‌ی سند، نشان می‌دهد که فضاهاى برهم‌کنش پویا و زنده‌ای در نیمه‌ی شرقی فلات ایران، از شمال تا جنوب، وجود داشته است. منطقه حوض‌دار به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق فرهنگی سیستان، به دلیل بهره‌مندی از حجم انبوه مواد متنوع فرهنگی و نزدیکی به محوطه شهر سوخته مرکز سیستان در عصر مفرغ از اهمیت و موقعیت بسیار مطلوبی برای مطالعات باستان‌شناسی در منطقه سیستان بهره‌مند

است. مهم‌ترین مواد فرهنگی به‌دست آمده از بررسی سطحی محوطه‌های منطقه حوض‌دار سفال است - که همه این سفال‌ها با استفاده از فن چرخ‌ساز ساخته شده‌اند و اغلب آن‌ها از پخت کافی برخوردار و از لحاظ ضخامت اکثراً متوسط و دارای بافت متراکم و محکمی‌اند. شاموت همه سفال‌ها با ذرات شن استحکام یافته‌اند. برخی از این سفال‌ها نیز منقوش هستند که نقوش تماماً از نوع هندسی است. نتایج حاصل از مقایسات گونه شناختی نمونه‌های سفالین محوطه‌های عصر مفرغ منطقه حوض‌دار، به‌وضوح نشان از همسانی و مشابهت این نمونه‌ها با سفالینه‌های مناطق هم‌جوار و در رأس آن‌ها منطقه سیستان شمالی دارد. ارتباط فرهنگی بسیار زیاد منطقه حوض‌دار با این منطقه را می‌توان از شباهت فراوان سفالینه‌های این منطقه با محوطه‌هایی چون شهر سوخته، تپه دشت و تپه صادق دریافت، همچنین قابلیت مقایسه تعدادی از نمونه‌ها با

محوطه‌ها این احتمال وجود دارد که برخی از محوطه‌ها اقدام به تولید این ظروف سنگی در محل می‌کردند. مطالعه اجمالی مهرها و مقایسه آن‌ها با مهرهای شهر سوخته و همچنین بر اساس میزان شباهت نقوش به کار رفته در مهرهای منطقه حوض‌دار با شهر سوخته و همچنین تشابه جنسیت به کار رفته در این مهرها با مهرهای مناطق هم‌جوار می‌توان به روابط - تجاری و همچنین نقش این منطقه در کانال ارتباطی شرق به غرب و شمال به جنوب فلات ایران پی برد. در مجموع باید متذکر گردید که سیستان و بلوچستان بر اساس پژوهش‌های باستان‌شناسی انجام شده یکی از مراکز تمدنی در محدوده جغرافیایی شرق فلات ایران است که نه تنها برای شناسایی ریشه‌های فرهنگ و تمدن فلات ایران مهم به شمار می‌رود بلکه برای آشنایی با روابط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی موجود بین فرهنگ‌ها و تمدن‌های شبه‌قاره هند و آسیای مرکزی با خلیج فارس و میان‌رودان نیز دارای اهمیت فراوان است.

سفال‌های منقوش تپه یحیی ارتباط این محوطه با کرمان و همسایگان غربی را در دوران مفرغ روشن می‌سازد. از آن گذشته مشابهت‌های زیاد نمونه‌های مورد مطالعه با سفال‌های منطقه بلوچستان نشان می‌دهد منطقه حوض‌دار در دشت سیستان نه تنها با مناطق هم‌جوار بلکه با مناطق شرقی و جنوبی و فراتر از آن با سرزمین‌های افغانستان، پاکستان و دره سند نیز در ارتباط بوده است. این همسانی فرهنگی و هنری در عین حال مؤید وجود شبکه فرهنگی و ارتباطی گسترده‌ای در سرتاسر این منطقه در عصر مفرغ بوده است. پیکرک‌های محوطه‌های منطقه حوض‌دار در عصر مفرغ به لحاظ مقایسات سبکی و گاه‌نگاری نشانگر تأثیرپذیری پیکرک‌های این منطقه با فرهنگ‌های هم‌زمان دیگر است لیکن از آنجایی که پیکرک‌های این منطقه از بررسی سطحی به دست آمده و نه از بافت استقراری، لذا نمی‌توان در خصوص عملکرد و نوع پیکرک صحبت کرد. در مورد ظروف سنگی منطقه مورد پژوهش نیز به لحاظ فرم و تکنیک ساخت مشابه ظروف سنگی به دست آمده از شهر سوخته است و با توجه به یافت قطعات دورریز در این

کتاب‌نامه

۱. پرکان، فاطمه، (۱۳۹۲)، *مطالعه تطبیقی مهرها و اثر مهرهای مکشوفه از شهر سوخته*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان (منتشر نشده).
۲. سعادتیان، مجتبی، (۱۳۹۶)، *کاوش و خاک‌برداری محوطه قلعه رستم سیستان (احصاء خندق پیرامون و پی‌یابی و خوانا سازی شاه‌نشین)*، زاهدان: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری.
۳. سید سجادی، سید منصور، (۱۳۷۴)، *هشت گفتار باستان‌شناسی و تاریخ بلوچستان*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
۴. سید سجادی، سید منصور، (۱۳۹۶)، *شواهد فناوری و هنر در شهر سوخته*، انتشارات میراث فرهنگی سیستان و بلوچستان.
۵. سید سجادی، سید منصور، فروزانفر، فرزاد، شیرازی، روح‌الله و ضروری، محمد، (۱۳۸۸)، *گزارش‌های شهر سوخته کاوش در گورستان ۱۳۸۰ - ۱۳۸۲*، زاهدان: انتشارات سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان.
۶. سید سجادی، سید منصور، (۱۳۸۲)، *گزارش مقدماتی کاوش‌های شهر سوخته (جلد دوم: کاوش در بنای یادمانی)*، زاهدان: انتشارات میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان.
۷. شراتو، امیرتو، هیئت باستان‌شناسان ایتالیایی در سیستان، ترجمه هومان خواجه نوری، سخن، شماره ۶ ف دوره ۱۴، دی ماه ۱۳۴۲.
۸. شورستانی، صادق، (۱۳۹۰) - *مطالعه تطبیقی برهم کنش‌های منطقه‌ای بر اساس سفال‌های مکشوفه از لایه‌نگاری تپه دشت در منطقه سیستان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه باستان‌شناسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
۹. شیرازی، روح‌الله و توسلی، مهدی، گزارش حفاری و لایه‌نگاری تپه صادق سیستان، سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، زاهدان، مرداد و شهریور ۱۳۸۸.
۱۰. فلکی، معین (۱۳۹۸)، *مطالعه و شناخت نقوش حیوانی مهرهای مشبک جنوب شرق ایران*، مطالعات باستان‌شناسی پارسه، شماره ۱۰، سال ۳، صص ۵۰-۳۹.

۱۱. کاوش، حسینعلی (۱۳۹۷)، گزارش دومین فصل حفاری در تپه گراتزینی دشت سیستان، موجود در مخزن کتابخانه اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان (منتشر نشده).
۱۲. کیخا، محمد، (۱۳۹۸)، بررسی و گمانه‌زنی به منظور تعیین عرصه و پیشنهاد حریم محوطه‌های منطقه حوض‌دار شهرستان هامون، زاهدان: اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری (منتشر نشده).
۱۳. موسوی حاجی، سید رسول و مهر آفرین، رضا، (۱۳۸۷)، بررسی باستان‌شناختی پهن‌دشت سیستان (فاز ۱)، جلد ۱ تا ۱۵، زاهدان: سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی (منتشر نشده).
۱۴. مهر آفرین، رضا و موسوی حاجی، سید رسول، (۱۳۸۸)، بررسی باستان‌شناسی دشت سیستان، فاز ۱ و ۲، آرشیو پژوهشکده باستان‌شناسی کشور (منتشر نشده).
۱۵. مهر آفرین، رضا، سید سجادی، سید منصور، (۱۳۸۴)، تأثیر هیدرولوژی و محیط جغرافیایی بر استقرارهای باستانی حوزه زهک سیستان، فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۹، شماره ۱، صص ۲۱۷ تا ۲۳۹.
۱۶. اله پور، عزیزاله، (۱۳۹۰)، طبقه‌بندی و گونه‌شناختی سفال‌های فصل اول کاوش تپه صادق سیستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان (منتشر نشده).
17. Biscione, R., 1990. *Elusive phas 2 of Shahr-I Sokhta Sequence South Asian Archaeology*, IsMEO, Rome: 391-409.
18. Casal, J.M., 1961. *Fouilles de Mundigak. Memoires de la Delegation Archeologique Francaise en Afghanistan XVII*, Paris.
19. Costantini, L., and Tosi. M., 1978. *The Environment of southern sistan in the Third Millennium B.C. and its Exp Civoitation by the Proto Urban Hilmand Civilization, The Environmental History of the near and middle East since the Last Ice Age*, W.E. Brice (ed.). Academic Press Publishers: 165-183
20. De Cardi, B., 1970. Excavation at Bampur. A third Millennium B.C. Settlement in Pertain Baluchistan, *Anthropological Paoers of the Amrican Museum of Natural History* 51(3):355-232. New York.
21. Decardi, B., 1983. *Archaeological Surveys in Baluchistan: 1948 and 1957*, Institute of Archaeology, London.
22. Didier, A., 2007. *Archaeological des Confines Indo – Iranian : Etude de la Production Ceramiqua du Kech – Makran (Pakistan) dens La Premiere Moitie IIIe millenair AV. J.C*, These de Doctorate Nouveau Regime, University Paris 1- Pantheon – Sorbon.
23. Fairservis, W., 1956. Excavation in Quetta Valley, West Pakistan, *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History* 45: 169-402.
24. Fairservis, W. A., 1961. Archaeological Studies in the Seistan Basin of South Western Afghanistan and Eastern Iran. *Anthrop. Paper Am. Mus. Nat. Hist. NY.* 58: 1-128.
25. Fairservis, W. A. Jr., 1952. Preliminary Report on The Prehistory of Afghan Baluchi Areas, *American Museum of Natural History*, New York, No. 1578.
26. Mortazavi, M., 2010. Figurines of Bronze age Iran: Tape Dasht, *Newsletter of the Coroplastic Studies interest group*. No. 4. pp: 11-12.
27. Potts. D. T., 2001. *Excavtion at Tepe Yahya, Iran, 1967-1975, the Third Millennium*, with Contributions by Holly Pitman and Philip I, Khol, Peabody Museum of Arcaeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
28. Salvatori, S. and Vidale, M., 1997. *Shahr-I Sokhta 1975-1978: Central Quarters Excavations Preliminary Report*, ISIAO, Rom.
29. Sarianidi, V.I., 1983. The Pottery of Shahr-i Sokhte and its Southern Turkmenian Connection. In: Tosi, M: (Ed.), *Prehistoric Sistan 1*, IsMEO, Rome: 183-200.
30. Shaffer, J. G., 1978. *The Later Perhistoric Priods in the Archaeology Afghanistan from Earliest Time to the Timurid Period*, F.R. Allchinand and N. Hammond (eds.), Faculty of Oriental Studies, University of Cambridge, England Douglas College, Retgres University New Jersey, U.S.A, Academic press .201-265.
31. Stein, A., 1937. *Archaeological Reconnaissance in: North – Western Indo and South- Eastern Iran*. London: MacMillan.
32. Stein, S. A., 1928. *Innermost Asia: Detailed Report of Exploration in Central Asia, Kan-su and Eastern Iran*, Oxford at the Clarendon Press, Vol I: 547.
33. Tosi, M. 1973., The Cultural Sequence of Shahr I Sokhta, *Bulletin of the Asia Institute of Pahlavi university Shiraz*, 3: 64-80.
34. Tosi, M., 1983. *Prehistoric Sistan1*, IsMeo, Rom.
35. Tosi, M., 1970. A Tomb from Damin and the Problem of the Bampur Sequence in the Third Millennium B.C, *East and West*, Vol 20, No 1/2, pp.9-50.

